

О ПРАВОПИСУ И ЈЕЗИКУ ДВАЈУ АКАТА О ХИЛАНДАРСКИМ МЕЋАМА ИЗ СРЕДИНЕ 15. ВЕКА*

У раду се истражују најважније одлике правописа и језика двају аката о хиландарским међама из 1454. године. Анализа је указала на то да у овим документима – супротно очекивању – норме ресавског правописа нису стабилизоване, што је у вези са световним карактером испитиваних аката. Анализа језика упућује на доминантно присуство старосрпског језика који је изграђен на основици југоисточног српског дијалекта 15. века.

Кључне речи: старосрпски језик, ресавски правопис, средњовековна деспотовина.

0. Увод

У предмету овога прилога налази се истраживање најважнијих правописних и језичких одлика двају аката о хиландарским међама насталим половином 15. века: а) акта о одређивању хиландарских међа (између Хоче и Јанчишта) од 12. јануара 1454. године (у даљем тексту Х1 1454), и б) акта о утврђивању међа Хиландара и Светих Арханђела из 1454. године (у даљем тексту Х2 1454). Документи о којима је овде реч до сада нису били непосредни предмет филолошких и лингвистичких студија, штавише, ретко су и издавани.¹ Основни циљ рада представља покушај да се ова акта о хиландарским међама поново публикују у складу са начелима савремене едиционе праксе, затим да се утврде њихове основне правописне одлике (у контексту ресавске правописне школе), основне фонетске, фонолошке и морфолошке одлике (у контексту досадашњих сазнања о развоју српских дијалеката

* Рад је урађен у оквиру научног пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ А. Соловјев, *Одабрани сјоменици српског језика од XII до краја XV века*, Београд, стр. 214-216.

на територији средњовековне деспотовине у овом периоду), као и да се утврде основне лексичке и синтаксичке одлике које конституишу овакав тип текста, који у недостатку прецизнијег називамо општим именом, акт или документ (о утврђивању међа). Од методолошких поступака примењених у истраживању посебно треба истаћи чињеницу да су све истражене правописне и језичке црте увек сагледаване у ширем контексту других сачуваних повеља и писама из последње деценије 14. и прве половине 15. века насталих у канцеларијама кнеза Лазара, деспота Стефана и деспота Ђурђа.

1. ИЗДАЊЕ ТЕКСТА

Оба акта представљају оригинале написане полууставом (према терминологији В. Јерковић, уставом ресавског периода²), први у двадесет и три, а други у двадесет и пет редова.³ Оба документа издата су „по повеленију и суду господина деспота Ђурђа“, а утврђивање међа врши се уз присуство „стариника“ („угледни становници неког краја или насеља који су сведочили при утврђивању међа“ и који су „у односу на спорне међе насељавали околна места“⁴), постављених од стране деспотовог властелина, приштевског кефалије Оливера Големовића. У разграничењу поседа Хоче и Јанчишта учествују стариници на чијем се челу налази отрок Никола Владовић. Приликом утврђивања међа стариници се држе разграничења које је раније утврдио („растесао“) челник Никола, о чему је и издата одговарајућа повеља, која се такође узима у обзир. Након обиласка међника стариници се заклињу, чиме потврђују раније утврђене међе између Хоче и Пагаруше, и Хоче и Јанчишта. Следи списак стариника и, на крају, датумска формула. У разграничењу поседа Хиландара и Светих Арханђела на челу стариника налази се отрок Радослав Ђурашиновић („кога беше послал Оливер Големовић место себе“). Правни садржај документа представља утврђивање међа између метохијских села Момуше и Нистре, што је било регулисано старијом повељом. И у овом акту након обиласка међника следи заклињање у исправност, па онда навођење стариника који су учествовали у правном чину.

² Уп. следеће студије: В. Јерковић, *Полуустав у српским повељама од краја XIV века и током XV века*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLII, Нови Сад, 1996, стр. 89–113; В. Јерковић, *Ћирилица српскословенског периода (Палеографски преглед истраживања и општи увид у њен развој)*, Предавања из историје језика, Лингвистичке свеске 4, Нови Сад, 2004, стр. 87–103.

³ Д. Синдик, *Српска средњовековна акција у Хиландару*, Хиландарски зборник 10, Београд, 1996, стр. 98–99.

⁴ Уп. *Лексикон српског средњег века*, ур. С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд, 1999, стр. 701.

1.1. ТЕКСТ X1 1454 У ОРИГИНАЛНОЈ ГРАФИЛИ⁵

† сл(а)ва б(ог)оу ѿ вселѣ(ь)· мн кметѣ рабн и послышннцн г(о)л(подн)на деспота
 |² по поклєнїю и по сѣл[с] г(о)л(подн)на деспота поставлєнн бнсмѡ ѡнкєролѣ(ь) |³
 голємовнкєлѣ(ь) да растєшєлѡлє мєгю хнлалн|даръ· хѡлѣтѣ и ѡнѣнцєлѣ(ь) |⁴ и посла
 нн ѡлѣрока ннколъ владовнкѣ и погѡсѣлѡл по сѣл[с] и по хрсѡвѣл(с) |⁵ кѣдє бєшє
 и прѣждѣ растєсалъ чєсѡннѣ(ь) ннкола и заклєсѣлѡл сє на прѣвєлѣ(ь) |⁶ бєлєгъ како
 пншє на радѡсалъ стѣдєнѣцѣ(ь) на прѣкн пѣлѣ(ь) на змєкѣлѣ(ь) стѣдєнѣцѣ прѣко
 ѡсѡта коловозолѣ(ь) на клєлнѣ(ь) на кєлнєн стѣдєнѣцѣ ѡлѣ(ь) кєлнѣсѣа· долѡлѣ(ь) на
 црєшнѡ ѡправѣ на вѣрѣлѣ(ь) гряднѣа пѣтєлѣ(ь) ѡправѣ нн⁹з бѣрѡ на стрѣмѡу странѣ
 на ѡрахѡвѣчѣкѣ мєгю· и заклєшє л(є) прєлѣ(ь) на¹⁰мн· бѣ· мѣжн знѣхъ и ·ѣ· попѡвн·
 и мн сє заклєсѣлѡл· ѣд· |¹¹ старннннцн тако да нєсѣлѡл проклєтн ѡлѣ(ь) г(ѡспѡда) б(ог)а
 и ѡлѣ(ь) прѣ(ѣ)ч(н)лѣтє богѡ¹²{мѣ}тєрѣ· и тако нн нє вєнѣа слѣа ч(ѣ)лѣтнѡгѡ кр(ѣ)лѣтѣа
 и тако нн вѣлѣ(ь) д(с)шѣ нє з¹³{бн, како} ѡвѣдєн кє мєгѣа прѣаа и прѣвн бєлєзн
 и по хрсѡвѣл(с) и кѣдє кє |¹⁴ чєсѡннѣ(ь) ннкола ѡтєсалѣ(ь) прѣгѣтє хѡтє и пагарѣшє·
 и ѡнѣнцєлѣ(ь) и хѡлѣтѣ· |¹⁵ аѡ кѡ бншє старннннцн· бѡгѣлѣнѣ вєзлнѣ(ь) ѡлѣ(ь)
 вннншѣа ѡлѣ(ь) ѡншнн¹⁶цє вѣкѡта прнковнѣ(ь) и бѡжл[н]дарѣ дѣнковнѣ(ь) и
 дѣвнѣлѣ(ь)· бѣтѣлѣ(ь) мѣргѣшєвнѣ(ь)· |¹⁷ вѣлѣлѣко раднѣвнѣ(ь)· алєжѣа корѣновнѣ(ь)·
 ѡ пагарѣшє ннкола слѣлѣ[а]новнѣ(ь)· бѡжл[н]дарѣ |¹⁸ дѡнковнѣ(ь)· радѡсалѣ(ь)
 сєсѣлѣроннѣ(ь) бѣлѣлѣ[а]нѣ гряднѣвнѣ(ь) и ѡнкєлѣ(ь)· нс цєрѡвнѣа вѡнлнѣ(ь)· |¹⁹ нс
 вѡкѣа нз дѣвлѣлнѣ(ь) стѣннѣа ѡлѣ(ь) лѡвнѣжнє стѣпан стѣнковнѣ(ь)· ѡлѣ(ь) корншє |²⁰
 дѣвнѣлѣ(ь) вєзѣлѣлѣ(ь) и драгѡсѣлѣ мѣрѣтѣнѣ(ь)· ѡлѣ(ь) мѣшѣтнѣлѣ(ь)· радѡсалѣ(ь)
 прѣкѣанѡвнѣ(ь) |²¹ и рѣтѣ· ѡлѣ(ь) цѣрнѣ лѣзарѣ ѡлѣ(ь) дѡбѣрѡдѡлѣлнѣ(ь) стѣпѡлѣлѣ(ь)
 и нѣанѣко· ѡлѣ(ь) поно²²рѣа вѣлѣднѣсѣлѣ товѣрншєвнѣ(ь)· вѣ лєлѣлѣ[ѡ]· ѣлѣлѣлѣ(ь) л(є)
 цѣ кѣлнѣлѣлѣ(а) |²³ бѣ д(ѣ)нѣ прн старѣх ѡтѣчѣлѣкѡмѣа кѣлѣлѣ(ь) ѣѣѣлѣлѣ[ѡ]рѣа·

Поред чињенице да издање А. Соловјева не обележава скраћенице и надредна слова, не разликује графеме ѡ и ѡ, потребно је указати и на следеће грешке у читању: уместо кметѣ и рабн и послышннцн 1 треба кметѣ рабн и послышннцн 1; уместо сѣдєнѣцѣ 6/7 треба стѣдєнѣцѣ 6/7; уместо старннннцн 11 треба старннннцн 11; уместо ѡнѣнцєлѣ треба ѡнѣнцєлѣ(ь) 14; уместо а ѡ 15 треба аѡ 15; уместо дѣнковнѣ 16 треба дѣнковнѣ(ь) 16; уместо бѣтѣ мѣ мѣргѣшєвнѣ 16 треба бѣтѣлѣ(ь) мѣргѣшєвнѣ(ь) 16; уместо алєксѣ 17 треба алєжѣ 17; уместо сєсѣлѣроннѣ 18 треба сєсѣлѣроннѣ(ь) 18; уместо ѣвлѣлн 19 треба дѣвлѣлнѣ(ь) 19; уместо рѣтѣ 21 треба рѣтѣ 21; уместо гєнѣлѣа 22 треба кѣлнѣлѣлѣ(а) 22; уместо ѡтѣчѣлѣкѡмѣа 23 треба ѡтѣчѣлѣкѡмѣа 23.

⁵ Приликом издавања текстова придржавали смо се следећих начела: (а) надредна слова спуштена у ред означена су вертикалним цртама ||; (б) скраћенице под титлом разрешене су у округлим заградама (); (в) скраћивање помоћу надредних слова разрешавано је у четвртастим заградама []; (г) задржана је оригинална интерпункција; (д) нису примењивана савремена правописна правила о употреби великог слова; (ђ) оштећена и тешко читљива места реконструисана су према А. Соловјев, *нав. дело*, што је посебно обележено стреластим заградама {}.

Разлике према издању А. Соловјева: уместо прѣѣнѣстѣн 1 треба прѣѣ(н)ѣстѣн 1; уместо поставлѣнн 2 треба поставлѣнн 2; уместо архангѣл 3 треба арханг(ѣ)л 3; уместо архангѣльскѣн 3 треба арх(а)нг(ѣ)льскѣн 3; уместо архангѣльскѣн 4, 5 треба арх(а)нг(ѣ)льскн 4, 5; уместо хиландарскѣн 4/5 треба хиланѣндарскн 4/5; уместо хиландарскн 5 треба хиланѣндарскнѣ 5; уместо прѣѣнѣмѣнь 5/6 треба прѣнѣмѣнь 5/6; уместо варнава 6 треба варѣнава 6; уместо венѣднѣтъ 6 треба венѣднѣтѣ(ѣ) 6; уместо еклѣ{сн}арѣхъ 7 треба еклѣ{сн}арѣхѣ 7; уместо драгоданѣвнѣ (н) вланѣтъ 7 треба драгоданѣвнѣ(ѣ) вланѣтъ 7; уместо долѣ 9 треба делѣ(ѣ) 9; уместо тогаѣѣ прѣѣд капѣта 9 треба тѣраѣѣдѣ прѣѣко пѣта 9; уместо а во 14 треба а во 14; уместо гѣраш давнѣжнѣвнѣн 16 треба н гѣралѣ(ѣ) давнѣжѣ[н]ѣвнѣн(ѣ) 16; уместо н запѣлѣж

alnl(н) 17 треба n{z} заплажалnl(ь) 17; уместо ѿд властелскнх людн 18 треба ѿdl[ь] властел(ь)скнхl[ь] еl(ь) 18; уместо ѿд свхѣрскє 20 треба ѿdl[ь] свхѣрскє 20.

2. О ПРАВОПИСУ

2.1. Према степену присуства одлика ресавског правописа, повеље и писма деспота Ђурђа могу се поделити у три групе:⁶ а) документи у којима преовлађују одлике рашког правописа (одлике ресавског правописа нису потврђене или су потврђене изолованим примерима), б) документи у којима употреба ресавског правописа није стабилизована, и в) документи у којима је употреба ресавског правописа стабилизована. Првој групи припадају два писма: ЂП 1410⁷ – преовлађује рашки правопис са малобројним одликама „предресавске еволуције“; и ЂД 1424 – писана у целини рашким правописом. Другој групи припадају: ГД 1405, МХ 1406, ГП 1403–1408, ЂП 1419, ЂД 1428. Степен стабилизације ресавског правописа унутар ове групе благо варира: од ЂП 1419, у којој су одлике ресавског правописа најслабије изражене, преко ГД 1405 и ГП 1403–1408, до МХ 1406 и ЂД 1428, у којима је ресавски правопис нешто стабилнији. Трећој групи припадају документи настајали од краја треће деценије 15. века у којима је употреба новог правописа стабилизована: ЂП 1427–1429, ЂР 1428–1429, ЂЕ 1429, РК 1430–1431, РК 1433, ЂЛ 1429–1439, ЂД1 1445, ЂД2 1445, ЂЛ 1452, ЂВ 1456. Собзиром на чињеницу да су оба документа настала у шестој деценији 15. века очекивали бисмо у њима стабилизовану употребу најважнијих одлика ресавског правописа. Испитивање је стога ограничено само на следеће графичке и правописне појаве: а) употреба графеме њ, б) употреба графеме ы у етимолошкој позицији, в) употреба графеме ї у функцији обележавања /и/ испред /ј/, али и у другим позицијама, г) употреба графеме л у функцији обележавања поствокалске групе [ја], д) употреба графеме є (и е) у функцији обележавања гласовне групе [је], е) употреба надредних акценатских знакова, ж) употреба новије интерпункције, и з) употреба грчких слова. Истраживање је оспорило почетну хипотезу и показало да су у оба документа одлике ресавског правописа присутне, али слабије изражене.

⁶ Детаљније о овоме у В. Поломац, *Тийови оријографских норми у српским ѿвелема од краја XIV и ѿоком XV века*, Научни састанак слависта у Вукове дане 41/1, Београд, 2012, стр. 285–297.

⁷ Повеље и писма деспота Ђурђа наводе се према скраћеницама из регистра који се налази у В. Поломац, *Језик ѿвелеа и исѿрава десѿоѿна Сѿеѿана Лазаревиѿа и Ђурђа Бранковиѿа*, Крагујевац, 2011, стр. 21–27.

2.2. У оба документа доследније је изражена само употреба грчких слова: $\kappa\upsilon\lambda\iota(\zeta)$ $\phi\epsilon\omega\lambda\iota[\theta]\rho\varsigma$ X1 1454: 23, $\lambda\lambda\epsilon\zeta\alpha$ $\kappa\omicron\rho\upsilon\kappa\iota\omicron\nu\kappa\iota\kappa\iota(\zeta)$ X1 1454: 18, $\tau\epsilon\tau\rho\epsilon\nu(\alpha\eta)\iota\gamma\iota(\epsilon)\lambda\zeta$ X2 1454: 11, $\phi\epsilon\omega\lambda\iota[\omega]\rho\varsigma$ X2 1454: 6, док је у X1 1454 доследно изражена и употреба десетеричког ι у функцији обележавања редукованог /и/, додуше, забележена су само два примера: $\kappa\iota\epsilon\tau\iota\epsilon$ 1, $\pi\omicron\upsilon\epsilon\lambda\epsilon\eta\iota\omicron$ 1. У X2 1454 десетеричко ι је забележено само у два примера: $\gamma\alpha\upsilon\rho\iota\lambda\alpha$ 1, $\alpha\rho\chi(\alpha)\gamma\gamma(\epsilon)\lambda\epsilon\sigma\kappa\iota\eta$ 3, док се редуковано /и/ обележава редовно помоћу осмеричког η : $\mu\epsilon\zeta\eta\eta\alpha$ 23.

Дебело јер је присутно само у једном примеру у X1 1454: $\kappa\zeta$ $\lambda\epsilon\tau\iota[\theta]$ 22, док се у X2 1454 редовно употребљава танко јер, али и пајерак, у функцији обележавања некадашњег слабог полугласника. Стање графеме ζ је обрнуто: један пример је забележен у X2 1454: $\varsigma(\kappa\epsilon)\tau\upsilon$ 11, док се у X1 1454 ова графема не налази у употреби.

Гласовна група [је] у оба документа обележена је и помоћу лигатуре и графеме ϵ . У иницијалном положају X1 1454 познаје само лигатуру, како у облику презента помоћног глагола κ 13, 14, тако и у другим примерима: $\kappa\alpha\eta\varsigma\eta$ 6, $\kappa\alpha\eta\varsigma\alpha$ 6/7. У X2 1454 лигатура је везана само за облик помоћног глагола κ 8, 14, док се у осталим примерима налази широко ϵ : $\epsilon\rho\zeta$ 4, 14, $\epsilon\phi\rho\sigma\iota\eta\iota\eta(\zeta)$ 5, $\epsilon\kappa\iota\eta\{\varsigma\eta\}\alpha\rho\chi\eta$ 7. Колебање норми у обележавању ове групе среће се и изван иницијалног положаја. У оба документа употребљавају се лигатура и графема ϵ , односно широко ϵ : X1 1454: $\zeta\mu\epsilon\kappa\iota\upsilon\lambda(\zeta)$ $\varsigma\tau\epsilon\delta\epsilon\eta\epsilon\zeta$ 5/6, $\kappa\iota\epsilon\tau\iota\epsilon$ 1, X2 1454: $\kappa\alpha\kappa\omicron\kappa\upsilon\kappa\iota\kappa\iota(\zeta)$ 21, $\tau\epsilon\tau\rho\epsilon\nu(\alpha\eta)\iota\gamma\iota(\epsilon)\lambda\zeta$ 12.

У оба документа се срећу спирити и надредни акценатски знакови у изолованим примерима. У X1 1454 среће се само спиритус ленис изнад финалне лигатуре $\omicron$, у три примера: $\pi\omicron\upsilon\epsilon\lambda\epsilon\eta\iota\omicron$ 2, $\mu\epsilon\tau\theta$ 3, 9, $\pi\rho\epsilon\eta\eta\eta$ 8. У X2 1454 нешто је већи број примера и шири репертоар категорија у којима се среће спиритус ленис: а) $\epsilon\phi\rho\sigma\iota\eta\iota\eta(\zeta)$ 5, $\epsilon\kappa\iota\eta\{\varsigma\eta\}\alpha\rho\chi\eta$ 7, η 8, итд. б) $\pi\omicron\lambda\iota\beta\eta\eta\varsigma$ 4, $\eta\theta\varsigma\eta\phi$ 7. Изузев једног примера са оксијом у X2 1454: $\mu\eta\chi\alpha\iota\lambda$ 1, у оба документа од надредних акценатских знакова долази само двострука варија у очекиваним категоријама: а) изнад личне заменице $\mu\eta$ X1 1454: 1, 10, X2 1454: 1, у функцији обележавања наглашеног квантитета, затим б) изнад наставка $-и$ у генитиву множине именице муж: $\mu\epsilon\zeta\eta\eta$ X1 1454: 10, X2 1454: 12, такође у функцији обележавања квантитета, и на крају, в) само у X2 1454, изнад финалног вокала добијеног сажимањем у облицима придева одређеног вида, у функцији означавања ненаглашеног квантитета: $\alpha\rho\chi(\alpha)\gamma\gamma(\epsilon)\lambda\epsilon\sigma\kappa\iota\eta$ 4, 5, $\chi\eta\lambda\iota\eta\iota\eta\delta\alpha\rho\kappa\iota\eta$ 4/5, $\alpha\rho\chi(\alpha)\gamma\gamma(\epsilon)\lambda\epsilon\sigma\kappa\iota\eta\mu$ 6, $\mu\epsilon\delta\iota\upsilon\epsilon\delta\eta\iota\eta\kappa\iota$ 10. Само у једном примеру из X1 1454 двострука варија се употребљава на неочекиваном месту, изнад полугласничког знака на крају облика имперфекта $\zeta\eta\alpha\chi\eta$ 10. Могуће је да је у овом примеру писар желео да означи квантитет вокала

У оба документа присутна је новија интерпункција, с тим да се у X1 1454 налази само тачка на доњој линији реда, али знатно ређе него тачка на средини, док се у X2 1454, поред једног примера запете, тачка најчешће пише на доњој линији реда (само у шест примера она се налази на средини). На крају овог кратког прегледа треба поменути и то да се у оба документа доследно пише лигатура њ (у духу рашког правописа) на месту поствокалске групе [ja]: X1 1454: ѡсѡѡ 6, ѡѡсѡѡ 6/7, X2 1454: ѡѡѡѡѡ 16, ѡѡѡѡѡ 23.

3. О ЈЕЗИКУ СА АСПЕКТА ИСТОРИЈСКЕ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ

⁸ Уп. В. Поломац, *Ресавски њравојис у њовељама и њисмима десјојѡа Лазара и Сјефана Бранковиѡа*, Митолошки зборник 29, Рача, 2013, стр. 105–134.

¹¹ Уп. В. Поломац, *О језику њовеља и њисама десјоџа Ђурђа Бранковића са асијекџа исџијоријске дијалекџологије*, стр. 135–136; исти, *Језик њовеља и њисама десјоџа Лазара и Сџефана Бранковића са асијекџа исџијоријске дијалекџологије*, стр. 345; П. Ивић, *Срџски дијалекџи и њихова класификаџија*, Нови Сад – Сремски Карловци, 2009, стр. 167.

3.3. Најстарији поуздани примери замене слоготворног /л/ са /у/ у повељама из источних и јужних штокавских области потичу из треће деценије 15. века: у повељи деспота Ђурђа Дубровнику из 1428. године забележен је пример *ѡкѡнѣ* 16, док се у повељи челнику Радичу из 1428. или 1429. године промена бележи у топониму *ѡбѡѣ* 30 (данашње село Јабучје у околини Крагујевца).¹⁴ У нашим документима промена

¹⁴ В. Поломац, *О језику њовеља и њисама десјоџа Ђурђа Бранковића са асијектја истјоријске дијалектјологије*, стр. 139.

¹⁶ Г. Шкриванић, *Власћелинство великог челника Радича Поспuyиовића*, Историјски часопис XX, Београд, 1973, стр. 127.

4. О ЛЕКСИЧКО-СТИЛИСТИЧКИМ И СИНТАКСИЧКО-СТИЛИСТИЧКИМ ОДЛИКАМА

4.1. Као и остале повеле и писма средњовековне деспотовине, и ова акта одликује клишеизираност која проистиче из самог начина њиховог настанка – према готовим формуларима. У дипломатичком формулару ових докумената разликујемо: а) протокол (симболичка инвокација, вербална инвокација, интитулација), б) текст (диспозиција) и в) есхатокол (датум у Х1 1454, изостаје у Х2 1454).

Након симболичке инвокације у оба документа налазимо текстуално сродне вербалне инвокације: *с(а)ва б(о)гѡ ѡ всѣм(ь) · Х1 1454: 1, с(а)ва б(о)гѡ ѡ всѣм(ь) н прѣч(н)сѣтен б(о)гоматѣрн н с(вѣ)т(н)мъ архнстратнгоlm(ь) мнханлв н гаврїлв. Х2 1454: 1. Текстуално су сродне и интитулације, у којима се наговештава и правна садржина акта: мн кмѣтїе рабн н послвшннцн г(о)лс(подн)на деспота по повелѣнїю н по сѣдл[8] г(о)лс(подн)на деспота поставлѣнн бнсмѡ ѡлнверѡlm(ь) голѣмовнклѣlm(ь) да растѣсмѡлѡ мѣгю хнлаnlдврѡ · холтїе н ѡнчнцѣlm(ь) Х1 1454: 1–3, мн рабн н послвшннцн г(о)лс(подн)на деспота поставлѣнн бнсмѡ сѣдлм(ь) г(о)лс(подн)на деспота ѡбонlm(ь) цр(ь)квалм(ь) хнлаnlдврѡ н архангг(є)лв. Х2 1454: 1–3.*

У диспозицији обају докумената описује се поступак утврђивања међа, уз навођење микротопонима који представљају међнике. Након овог поступка, у оба документа долази нека врста заклетве, којом се потврђује исправност разграничења: *Х1 1454: н заклѣше лс(є) прѣдл[ь] на мн · бї · мвжн знахъ н · бї · поповн · н мн се заклѣсмѡлѡ · бї · старннннцн тако да несмѡлѡ проклѣтн ѡдл[ь] г(оспод)а б(о)г(а) н ѡдл[ь] прѣч(н)сѣте бѡго{ма}тѣрѣ · н тако нн не звѣла снаа ч(ь)лс(тн)ога кр(ь)лс(т)а н тако нн кралг(ь) д(ш)шв не 8... ѡввѣдн є мѣгїа права н правн белезн н по хрсѡвсѡл(8) н квѣ є чѣсоннкл(ь) ннкола ѡтѣсѡл(ь) прѣгїе хотїе н пагарвше · н ѡнчнцѣlm(ь) н холтїе · 9–14; Х2 1454: н поставнсмѡ с(вѣ)ты тетрѣв(ан)лг(є)лѣ н ч(ь)лс(тн)н кр(ь)лс(т)ѣ · н с(вѣ)тѣ нконѣ н заклѣсмѡ се · бї · мвжн нашнлм(ь) б(о)г(о)мѣ н нашѣмн дшшмн н тако да несмѡ проклѣтн ѡ г(оспод)а б(о)г(а) н прѣч(н)сѣте б(о)гоматѣрѣ н ѡдл[ь] всѣхл[ь] с(вѣ)т(н)хъ · како єрѣ є ѡввѣдн мѣгїа по хрсѡвѡлв сѣлв мѡмвше н сѣлв ннстрѣ · 11–14. Централни део докумената завршава се номиналним исказом, којим се набрајају стариници који су учествовали у поступку утврђивања међа.*

Есхатокол Х1 1454 садржи само датум: *въ лѣтл[о] · 5123 · м(ѣ)лс(є)ца гїєnlвѡлр(а) бї д(ь)нъ прн старцѡ хотѣчнкомв квлр(ь) · ѡѡдл[о]рѡ · 22–23.*

4.2. Доминантна лексичко-стилистичка одлика ових докумената је онимичност (употреба ономастичке лексики). Као што је већ поменуто, у диспозицији обају аката наводе се међници хиландарских поседа, а у централном делу наводи се списак стариника.

4.2.1. Забележени топоними наводе се у облику регистра, који је урађен према следећим начелима: а) историјско име топонима

транскрибовано је савременом ћирилицом (уз задржавање знака њ, којим се обележава евентуално присуство изговорног полугласника), б) редослед атрибута код двочланих топонима нормализован је према препозицији, в) коментар о убикацији топонима заснива се на контексту који пружа конкретан документ, као и на досадашњој богатој дипломатичкој, историјској и ономастичкој литератури, г) топоними су праћени и у другим средњовековним изворима, најчешће у *Светиоарханђеловској хрисовуљи* (у даљем тексту скраћено САХ), д) скраћеница документа, потврда у оригиналној графици и број реда навођени су у угластим заградама, ђ) уколико је једним именом означено више географских објеката, поновљен је поступак описан под б), в) и г).

Брњашча, данашње село Брњача, 5 km југозападно од Ораховца у Метохији,¹⁷ поменуто и у САХ¹⁸ [X2 1454: нз брѣнашчѣ 23].

Винишар, у САХ винишорски граѣ, међник катуна Кострц, данашњег села Кострце код Суве Реке,¹⁹ могуће да је у вези са данашњим селом Нишор код Суве Реке [X1 1454: ѿд[ѣ] винишара 15].

Добродољане, истоимено село и данас, 7 km североисточно од Суве Реке²⁰ [X1 1454: ѿд[ѣ] добродољан[ѣ] 21].

Дреновѣц, данашњи Дреновац, 6 km северозападно од Ораховца²¹ [X2 1454: ѿд[ѣ] дрѣновца 21].

Дубљане/Дубљани, у САХ двѣлѣаны,²² вероватно данашњи потес (виноградиште) Дубљане у Ораховцу²³ [X1 1454: нз двѣлѣан[ѣ] 19, X2 1454: нз двѣлѣан[ѣ] 22].

Желчиште, село у Метохији, поменуто још у Милутиновој повељи Хиландару из 1282. године,²⁴ данашње село Зочиште, 5 km југоисточно од Ораховца²⁵ [X2 1454: нзъ желѣнѣшѣ 23].

Заплужани, вероватно данашње село Заплужје, албанско село на крајњем североисточном делу Опоља, 12–13 km североисточно

¹⁷ М. Букумирић, *Из ономастичке јужне Метохије*, Ономастолошки прилози V, Београд, 1984, стр. 434.

¹⁸ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *Светиоарханђеловска хрисовуља*, Београд, 2003, стр. 188.

¹⁹ *Истио*, стр. 189.

²⁰ М. Ивановић, *Црквени сјоменици XIII–XX века*, Задужбине Косова, Призрен–Београд, 1987, стр. 433.

²¹ *Истио*, стр. 439.

²² С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *нав. дело*, стр. 193.

²³ М. Букумирић, *нав. дело*, стр. 439.

²⁴ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писма Србије, Босне и Дубровника*, Београд, 2011, стр. 279.

²⁵ С. Мишић, *Повеља краља Стефана Уроша III манастиру Хиландару*, Стари српски архив 5, Београд, 2006, стр. 75.

од Драгаша.²⁶ У САХ бележи се село запаљани, које С. Мишић и Т. Суботин-Голубовић одређују северно од Суве Реке у близини Речана²⁷ [X2 1454: н{з} запаљани(ь) 17].

Змејев студеньц, међник хиландарских села Хоче (в.) и Јанчишта (в.) [X1 1454: на змејкв(ь) ствдєньць 5/6].

Јанчиште, истоимено село и данас на северним обронцима Милановић-планине, 6 km јужно од Малишева²⁸ [X1 1454: јанчинцѣл(ь) 3, јанчинцѣл(ь) 14].

Јелисеј, међник села Хоче (в.) и Јанчишта (в.) [X1 1454: јелсєа 6/7].

Јелисеј студеньц, међник села Хоче (в.) и Јанчишта (в.) [X1 1454: на јелсєа ствдєньць 6].

Клен, међник села Хоче (в.) и Јанчишта (в.) [X1 1454: на клєн(ь) 6].

Кориша, истоимено село 6 km североисточно од Призрена²⁹ [X1 1454: ѿд(ь) корншє 19].

Кукаљин студеньц, међник села Момуше (в.) и Нистре (в.), помиње се и у САХ као кукалниъ ствдєньць³⁰ [X2 1454: на кукалниъ ствдєньць 9/10].

Лешани, помиње се и у САХ хрисовуљи као лѣшани,³¹ данас село Лешане, 5 km југозападно од Суве Реке³² [X2 1454: ѿд(ь) лѣшан(ь) 20].

Локва, међник села Момуше (в.) и Нистре (в.) [X2 1454: ѿ локвѣ 9].

Љубижна, данашње село Љубижда, 4 km североисточно од Призрена³³ [X1 1454: ѿд(ь) љубижнє 19].

Медведьки белег, међник села Момуше (в.) и Нистре (в.), вероватно у вези са данашњим селом Медвеце у околини Призрена [X2 1454: белегъ мѣдвѣдычѣкн 10].

Момуша, забележено под овим именом и у САХ,³⁴ данашње село Мамуша у Призренском пољу, 13–14 km северно од Призрена³⁵ [X2 1454: сєлѣ момѣшѣ 8, сєлѣ момѣшє 14].

Мьшутиште, у САХ забележено као мшѣтѣща,³⁶ данашње село Мушутиште, око 10 km југоисточно од Суве Реке³⁷ [X1 1454: ѿд(ь) мшѣтѣщѣ(ь) 20].

²⁶ М. Ивановић, *нав. дело*, стр. 446

²⁷ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *нав. дело*, стр. 194.

²⁸ М. Ивановић, *нав. дело*, стр. 452.

²⁹ М. Букумирић, *нав. дело*, стр. 565.

³⁰ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *нав. дело*, стр. 197.

³¹ *Исѣо*, стр. 198.

³² М. Ивановић, *нав. дело*, стр. 469.

³³ *Исѣо*, стр. 475–476.

³⁴ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *нав. дело*, стр. 200.

³⁵ М. Ивановић, *нав. дело*, стр. 478–479.

³⁶ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *нав. дело*, стр. 200.

³⁷ Д. Стијовић, *Ономасѣшка Суве Реке и околних села*, Ономатолошки прилози XII, Београд, 1997, стр. 548.

Нистра, село забележено и у САХ,³⁸ сачувано данас у имену њиве у атару данашњег села Смаћ, као и у имену њиве и ливаде у атару данашњег села Новаке, оба у околини Призрена³⁹ [X2 1454: селв нистре 8, и селв нистре 14].

Ораховъчка међа, данашњи Ораховац у Метохији, варошица и општинско средиште [X1 1454: на ораховъчкѣ мегѣ 7].

Осоје, међник Хоче (в.) и Јанчишта (в.) [X1 1454: прѣко осоѣ 6].

Пагаруша, забележено под истим именом и у САХ, данас истоимено село североисточно од Ораховца, у суседству Јанчишта⁴⁰ [X1 1454: пагарѣше 14, X1 1454: ѿ пагарѣше 17].

Поноръц, истоимено село и данас у Милановић-планини, 12–13 km западно од Малишева⁴¹ [X1 1454: ѿд[ъ] понорца 21/22].

Преки пут, међник Хоче (в.) и Јанчишта (в.) [X1 1454: на прѣкн пѣт[ъ] 5].

Равна Дубрава, вероватно данашње село Дубрава у околини Суве Реке [X2 1454: ѿд[ъ] равне дѣраве 17].

Радосаљ студеньц, међник Хоче (в.) и Јанчишта (в.) [X1 1454: радосаљ стѣдѣнц[ъ] 5].

Рибник, село забележено под овим именом и у САХ, а за које С. Мишић и Т. Суботин-Голубовић⁴² наводе да се налази код Призрена и да је у њему био двор Немањића [X2 1454: нѣ рибника 22].

Сењане/Сењани, село забележено и у САХ као сѣнѣни,⁴³ сачувано данас вероватно у називу потеса (виногради, њиве и ливаде) Сењане у Ораховцу⁴⁴ [X2 1454: ѿд[ъ] сѣнѣни[ъ] 21].

Сопин, према подацима из X2 1454 дводелно село; у САХ забележено као као сопнио,⁴⁵ данашње село Сопино, 3 km удаљено од Суве Реке, дели се на Горњу и Доњу малу⁴⁶ [X2 1454: ѿд[ъ] сопина, ѿд[ъ] дрѣгога сопина 19].

Студенчане/Студенчани, забележено и у САХ као стоудѣнѣани,⁴⁷ данашње село Студеничане, 6 km југозападно од Суве Реке⁴⁸ [X2 1454: ѿд[ъ] стѣдѣнѣани[ъ] 18/19].

³⁸ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *нав. дело*, стр. 201.

³⁹ М. Букумирић, *нав. дело*, стр. 534, 543.

⁴⁰ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *нав. дело*, стр. 202.

⁴¹ М. Ивановић, *нав. дело*, стр. 503.

⁴² С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *нав. дело*, стр. 205.

⁴³ *Исѣо*, стр. 206.

⁴⁴ М. Букумирић, *нав. дело*, стр. 439.

⁴⁵ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *нав. дело*, стр. 207.

⁴⁶ Д. Стијовић, *нав. дело*, стр. 525.

⁴⁷ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *нав. дело*, стр. 207.

⁴⁸ М. Ивановић, *нав. дело*, стр. 531.

Сува Река, данашња варошица Сува Река, двадесетак километара североисточно од Призрена [X2 1454: $\omega d|[\text{ь}] \text{ свхє рєкє}$ 20].

Топлуха, међник; данашња река Топлува у јужнометохијском селу Доња Србица⁴⁹ [X2 1454: през топлѣхѣ 10].

Торажда, међник села Нистре, забележен и у САХ под истим именом,⁵⁰ данашњи ороним Теражда северно од Призрена⁵¹ [X2 1454: тораждѣ 9].

Трн, међник Момуше (в.) и Нистре (в.) [X2 1454: на трѣнл(ь) н $\omega d|[\text{ь}] \text{ трѣна}$ 9].

Трњанска међа, међник Момуше (в.) и Нистре (в.); вероватно у вези са данашњим селом Трње у суседству Лешана (в.) код Суве Реке, које је забележено и у САХ као трњниѣ⁵² [X2 1454: $\omega d|[\text{ь}] \text{ трѣнѣлнѣскє}$ дєгѣ 9].

Улишница, забележено и у САХ као вѣнѣшнѣца , међник катуна Блатце, данашњег села северно од пута Сува Река – Штимље⁵³ [X1 1454: вѣнѣшнѣца 15/16, X2 1454: $\omega d| \text{ вѣнѣшнѣца}$ 15].

Хоча, средњовековни трг у Метохији; у другим средњовековним изворима помиње се као двојно село (Горња и Долња Хоча), чему данас одговарају метохијска села Велика и Мала Хоча, јужно од Ораховца [X1 1454: холѣчѣ 3, холѣ 14, холѣчѣ 14].

Храштани, село у Метохији забележено и у САХ као храѣшнѣн , данас Раштани, западно од Суве Реке⁵⁴ [X2 1454: $\omega d|[\text{ь}] \text{ храѣшлнл(ь)}$ 18].

Церовик, истоимено данашње село, 14 km југоисточно од Клине⁵⁵ [ис церовѣка X1 1454: 17].

Црешња, међник хиландарских села Хоче (в.) и Јанчишта (в.) [X1 1454: на црѣшнѣу 7].

Црнча, село забележено и у САХ као арбанашѣки катун црѣнѣча , можда данашње село Црнце код Истока⁵⁶ [X1 1454: $\omega d|[\text{ь}] \text{ црѣнѣча}$ 21].

Штавица, село, вероватно сачувано у имену данашњег потеса (њиве) Штавица у Ораховцу⁵⁷ [X2 1454: $\text{н}{\{z\}} \text{ ѣвѣнѣца}$ 22/23].

4.2.2. У оба документа забележено је укупно 39 различитих мушких имена, са 57 потврда. Носиоци највећег броја имена су стариници који су учествовали у одређивању међа, док се у четири примера

⁴⁹ М. Букумирић, *нав. дело*, стр. 521.

⁵⁰ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *нав. дело*, стр. 208.

⁵¹ А. Лома, *Словени и Албанци до XII века у свейлу ѿојономасѣишке*, у: Становништво словенског поријекла у Албанији, Титоград, 1990, стр. 311.

⁵² С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *нав. дело*, стр. 208.

⁵³ *Исѣо*, стр. 188.

⁵⁴ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *нав. дело*, стр. 209.

⁵⁵ М. Ивановић, *нав. дело*, стр. 540.

⁵⁶ С. Мишић, Т. Суботин-Голубовић, *нав. дело*, стр. 210.

⁵⁷ М. Букумирић, *нав. дело*, стр. 440.

помињу и челници деспота Ђурђа – Никола и Оливер. Најфреквентнија имена су Никола (х 6), Радосав (х 4) и Божидар (х 3), што одговара стању забележеном у турском попису области Бранковића из 1455. године.⁵⁸ Високом фреквенцијом издвајају се словенска изведена имена од основе *брај-*: Брајко (х 3) и Брајан (х 1). Око половине забележених имена чине словенска имена: а) сложена: Богдан, Божидар, Владисав, Предисав, Радосав; б) изведена: *-а*: Мрђа; *-ан*: Брајан, Братан, Душан; *-ило*: Станило; *-ин*: Војин; *-ић*: Божић; *-ич*: Радич; *-ко*: Брајко, Влатко; *-оша*: Вукота; *-охна*: Радохна; *-ош*: Милош; *-уш*: Братуш, *-че*: Влајче. Забележена имена хришћанског порекла примљена су преко грчког језика: Алекса, Давид, Дмитър, Ђурђ, Иван, Лазар, Никола и Степан. Забележено је и неколико хибридних форми грађених од стране основе и словенских суфикса: *-ко*: Иванко, Пејко, Петко; *-ош*: Степош; и *-аш*: Ђураш. Романског порекла је популарно средњовековно име Оливер, док су имена Раут и Руш, вероватно, несловенског порекла.

Уз имена највећег броја стариника наведени су и проепоними (антропонимијски придевци), што може указивати на потребу да се угледнији зависни људи који су имали посебну правну улогу у одређивању међа ближе детерминишу секундарним именом. Највећи број забележених проепонима (око три четвртине) чине патроними изведени од личног имена: Белић,⁵⁹ Богавчевић, Бојчиновић, Бубић,⁶⁰ Владовић, Вукчевић, Вукојевић, Големовић, Градичевић, Дабиживовић, Дајковић, Дојковић, Драгодановић,⁶¹ Ђиновић, Ђинчевић, Ђурашиновић, Кореновић,⁶² Лазаровић, Милосаљић, Мрчетић, Мургашевић,⁶³ Оливеровић, Приковић,⁶⁴ Радичевић, Радошевић, Рађевић, Сестроњић, Сладановић, Станковић, Ђурић.⁶⁵ У мањем броју примера у основи проепонима налази се надимак (вероватно, Прћановић и Прпорковић) или термин који упућује на занимање (Поповић). Недовољно је јасна семантика основе у примерима Бузић и Товаришевић. Вероватно су

⁵⁸ М. Грковић, *Антропонимија и топонимија*, у: Насеља и становништво области Бранковића 1455. године, Београд, 2001, стр. 641.

⁵⁹ Уп. велики број личних имена са основом *бел-* у М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд, 1977, стр. 34–35.

⁶⁰ Уп. лична имена са основом *буб-* у *исјо*, стр. 47.

⁶¹ Могуће од личног имена *Драгодан (уп. Милован, Радован и сл.).

⁶² Вероватно од личног имена *Корен, основа *кор-* (могуће од Корислав или Корибуд, уп. Корач у М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, стр. 113) и суфикса *-ен*.

⁶³ Уп. лично име Мургаш у бугарском језику (према Н. Ковачев, *Честотно-етимологичен речник на личните имена*, Велико Търново, 1995, стр. 366).

⁶⁴ Вероватно од личног имена Прико < Прикослав, уп. Прикос у М. Грковић, *Речник имена Бањског, Дечанског и Призренског власителниства у XIV веку*, Београд, 1986, стр. 148.

⁶⁵ Од основе *ђур-*, уп. лична имена Ђурко и Ђуран у *исјо*, стр. 111.

према надимцима мотивисани проепоними чије нам је значење остало нејасно: Бузуљк и Мъзија, овај други могуће у вези са *мазија* „челик“, „нека врста божијег суда“.⁶⁶ У једном примеру је забележено лично име Бушат (недовољно јасног порекла) у функцији проепонима.

4.3. Поред ономастичке лексике у овим су документима посебно вредна помена и два термина из сфере средњовековних феудалних односа: *ойѣрок*, забележено у значењу „слуга, помоћник“⁶⁷ и *кмѣй* у значењу „припадник повлашћеног сталежа“.⁶⁸

5. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

На основуведеног истраживања правописа и језика аката о разграничењу хиландарских међа из 1454. године могу се извести следећи општи закључци: а) у испитиваним актима – супротно очекивању – изостају најважније одлике ресавског правописа, што се, као и у случају хронолошки и правописно блиских повеља и писама деспота Лазара и Стефана Бранковића, може објаснити њиховим садржајем, односно световним карактером; б) испитивани документи писани су старосрпским језиком у чијој се основи налази југоисточни српски дијалекат 15. века, чије су неке од најмаркантнијих језичких особина (пре свега, екавизам у низу морфонолошких категорија, промена вокалног /л/ у /у/ и /л/ у /о/ на крају слога) потврђене и у другим повељама и писмима средњовековне деспотовине, као и у савременим говорима косовско-ресавског и призренско-јужноморавског дијалекта; в) на лексичко-стилистичком плану испитиване документе одликује изразита употреба ономастичке лексике (како личних имена и проепонима, тако и топонима, који су у највећем броју убицирани у Метохији, у околини Призрена и Суве Реке).

⁶⁶ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb, 1971, str. 394.

⁶⁷ Уп. *Лексикон српског средњег века*, стр. 484.

⁶⁸ *Исѣю*, стр. 298.

Владимир Р. Поломац

К ВОПРОСУ ОБ ОРФОГРАФИЧЕСКИХ И ЯЗЫКОВЫХ ХАРАКТЕРИСТИКАХ ДВУХ АКТОВ О РАЗГРАНИЧЕНИИ ХИЛАНДАРСКИХ МЕЖ СЕРЕДИНЫ XV ВЕКА

Р е з ю м е

В статье исследованы важнейшие орфографические и языковые характеристики двух актов о разграничении хиландарских меж середины XV века: а) акта о разграничении хиландарских меж между селами Хоче и Янчишта от 12 января 1454 года; и б) акта об установлении меж монастырей Хиландар и Св. Архангелов 1454 года. Самые существенные результаты исследования можно сформулировать следующим образом: а) в исследованных актах – вопреки ожиданиям – не обнаружены важнейшие характеристики ресавской орфографии, что можно объяснить их содержанием, т.е. светским характером, как и в случае хронологически близких грамот и писем деспота Лазаря и Стефана Бранковича; б) исследованные документы написаны на старосербском языке, в основе которого лежит юго-восточный сербский диалект XV века, самые выразительные черты которого (в первую очередь экавизмы в ряде морфонологических категорий, переход слогового /л/ в /у/ и /л/ в /о/ на конце слога) обнаружены и в других грамотах и письмах средневековых деспотств, а также в современных говорах косовско-ресавского и призренско-южноморавского диалектов; в) в лексико-стилистическом плане исследованные документы характеризует употребление ономастической лексики (как личных имен и проэпонимов, так и топонимов, зафиксированных в Метохии, в окрестностях Призрена и Сухой Реки).